

**ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ
УЧАСНИКАМИ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН****PRINCIPLES OF EXERCISE OF THE RIGHT TO CIVIL-LEGAL PROTECTION
BY PARTICIPANTS IN LAND RELATIONS**

Гладун С.О., юрисконсульт

*Нетішинський професійний ліцей**Національного університету водного господарства та природокористування*

У статті проведено дослідження принципів здійснення права на цивільно-правовий захист учасниками земельних відносин. Відзначено, що у загальному контексті принципи цивільного права як фундаментальна категорія мають використовуватися у випадках, коли йдеться про відправні ідеї, засади, концепції які належать всьому цивільному праву. Запропоновано основні вимоги, яким повинно задовольняти поняття «принципи цивільного права», та визначення вказаних принципів, із його нормативним закріпленням. Проведено класифікацію принципів здійснення права на захист учасниками земельних відносин. Увагу сконцентровано на аналізі таких принципів як судовий захист цивільних прав та інтересів, принципи справедливості, добросовісності і розумності, принцип забезпечення гарантій прав на землю. Зроблено висновок, що принцип справедливості є загальним принципом цивільного права. Цей принцип застосовується в будь-яких зобов'язальних відносинах. І хоча найбільше застосування цього принципу спостерігається в земельних відносинах, виконання зобов'язань із завдання неземельної шкоди та судові рішення в цій сфері також мають ґрунтуватися на принципі справедливості. Вказано, що добросовісність як принцип здійснення права на цивільно-правовий захист учасниками земельних відносин включає такі компоненти як виконання своїх зобов'язань та повага до прав інших осіб. Обґрунтовано позицію, що розумність – це один із найбільш важливих принципів цивільного законодавства, який має свої особливості та є основою побудови правових презумпцій. Наголошено, що поняття, які стосуються принципу розумності, у багатьох випадках є оціночними. Правові гарантії цивільно-правового захисту учасниками земельних відносин визначено як врегульований правовими нормами комплекс відповідних засобів, способів, форм, шляхів, які забезпечують здійснення земельних прав шляхом діяльності суб'єктів державно-владних повноважень – уповноважених органів (їх посадових та службових осіб), спрямованої на створення належних умов для охорони і захисту вказаних прав на основі застосування діючого законодавства. Підкреслено, що вказані принципи достатньо збалансовані, включають як чітке нормативне регулювання, так і регулювання за розсудом сторін, тому всі вказані принципи повинні застосовувати у сукупності.

Ключові слова: принципи, засади, цивільно-правовий захист, учасники земельних відносин, право на землю, судовий захист, справедливість, добросовісність, розумність.

The article researches the principles of exercising the right to civil legal protection by participants in land relations. It was noted that in the general context, the principles of civil law as a fundamental category should be used in cases where it is about starting ideas, principles, concepts that belong to all civil law. The basic requirements that the concept of "principles of civil law" must meet and the definition of these principles, with its normative consolidation, are proposed. A classification of the principles of exercising the right to protection by participants in land relations has been carried out. Attention is focused on the analysis of such principles as judicial protection of civil rights and interests, the principles of justice, good faith and reasonableness, the principle of guaranteeing land rights. It was concluded that the principle of justice is a general principle of civil law. This principle is applied in any binding relationship. And although the greatest application of this principle is observed in land relations, the fulfillment of non-land damage obligations and court decisions in this area should also be based on the principle of justice. It is indicated that good faith as a principle of exercising the right to civil legal protection by participants in land relations includes such components as fulfilling one's obligations and respecting the rights of other persons. The position that reasonableness is one of the most important principles of civil legislation, which has its own characteristics and is the basis for building legal presumptions, is substantiated. It is emphasized that the concepts related to the principle of reasonableness are evaluative in many cases. Legal guarantees of civil legal protection by the participants of land relations are defined as a complex of appropriate means, methods, forms, ways, regulated by legal norms, which ensure the exercise of land rights through the activities of subjects of state authorities – authorized bodies (their officials and officials), directed to create appropriate conditions for the protection and protection of the specified rights based on the application of current legislation. It is emphasized that the specified principles are sufficiently balanced, include both clear normative regulation and regulation at the discretion of the parties, therefore all the specified principles should be applied in aggregate.

Key words: principles, principles, civil legal protection, participants in land relations, right to land, judicial protection, justice, good faith, reasonableness.

Радикальні зміни у сучасній політичній, економічній, правовій системах України, зумовлені у тому числі й повномасштабною агресією РФ проти України, потребують належного правового забезпечення. Одночасно сама правова система України вимагає оновлення свого змісту, організаційних форм, методів її функціонування. Одну із першочергових ролей у цій сфері відводиться основоположним засадам, началам, ідеям, на яких будуються правова система держави та вся правова діяльність держави – принципам права.

Принципи (засади) здійснення права на захист учасниками земельних відносин є фундаментальними історичними та сучасними категоріями, виробленими впродовж достатньо тривалого часу розвитку суспільства та права, вони – елемент правової культури, у основі якої лежать правові цінності.

Актуальність дослідження принципів здійснення права на цивільно-правовий захист учасниками земельних

відносин на сьогодні обґрунтовується тим, що політичні, правові, економічні реформи в Україні потребують інтенсивної правотворчості, тому важливий науково-юридичний процес створення нормативних актів, які регулюють цивільно-правовий захист порушених прав у земельних правовідносинах, вироблення його основних принципів.

Тема принципів здійснення права на цивільно-правовий захист учасниками земельних відносин та їх застосування актуальна саме сьогодні, коли перед Українською державою стоїть задача боротьби з вторгненням РФ, захисту її суверенітету, повернення земель тимчасово окупованих територій, відновлення та захистом власності на землю на деокупованих територіях, збереження прав власників землі на тимчасово окупованих територіях, зміцнення загальноправової основи захисту учасників земельних відносин.

Проблеми принципів права взагалі та принципів здійснення права на цивільно-правовий захист учасниками

земельних відносин зокрема завжди були предметом дослідження вчених-правознавців. Принципи права досліджували відомі теоретики теорії держави і права, зокрема І. І. Балаклицький, Н. Є. Блажівська, О. А. Коваль, А. М. Колодій, Л. А. Луць, С. П. Погребняк, О. Ф. Скакун, М. В. Цвік та інші.

Більш детально аналіз принципів здійснення права на цивільно-правовий захист учасниками земельних відносин продовжується наразі у розробках сучасних фахівців, зокрема, таких як С. М. Бєрвєно, В. О. Васильчук, А. А. Демінська, О. С. Котуха, В. В. Кубинець, О. О. Отрадна, Ю. П. Пацурківський, З. В. Ромовська, М. В. Сидоренко, Я. В. Черничук та інших.

Проте не можна стверджувати, що всі питання щодо сутності, видів, ознак, змісту принципів здійснення права на цивільно-правовий захист учасниками земельних відносин достатньо розроблені у цивілістичній літературі. Досить багато із фундаментальних наукових праць з цієї тематики відносяться до 10-15-річної давності та, природно, уже не можуть коментувати й вирішувати спірні питання в умовах сьогодення досить великої кількості дискусійних проблем. Відповідно до вищевикладеного та з причин неповноти теоретичних розробок принципів здійснення права на цивільно-правовий захист учасниками земельних відносин тема роботи звучить актуально і має на увазі більш глибокий рівень дослідження.

У принципах цивільного, земельного права відображається відношення людей до цих галузей права у якості соціальної цінності. Тому в них як у фокусі сконцентровано відображається зацікавленість наділити цивільне право, земельне право, цивільно-правовий захист такими рисами, які б в найбільшій мірі могли задовольнити їх потреби.

Відповідно до тлумачного словника української мови «принцип» [від лат. *principium* – основа, першооснова, початок, засада] – це основне, вихідне положення якоїсь теорії, вчення, керівна ідея, основне правило діяльності, ідеологічного напрямку тощо [2, с. 1125]. Подібний до принципу термін «засада» – це основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо [7, с. 96].

Варто погодитись із поглядом О. Ф. Скакун, що принципи права – це загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу і порядку [9, с. 237].

О. В. Мінченко наголошує на тому, що принципи права переважно сприймаються як абстрактні ідеї, які, з одного боку, мають бути орієнтирами для побудови правової системи, а з іншого – мають бути конкретизовані у приписах нормативно-правових актів [6, с. 147].

Виходячи із того, що слово «принцип» походить від термінів «початок», «першооснова» та інших, їм подібних, вказаним терміном варто позначати низку схожих поміж собою явищ. Це і основне, вихідне положення відповідної теорії, учення, керівна ідея, правило поведінки, внутрішнє переконання особи, світоглядні засади, основа дії певного механізму тощо. Категорія «принцип» означає вихідне основне положення вчення, науки, світогляду, політичної організації, правової теорії тощо.

У ЦК України немає визначення принципів цивільного права. Це, як зазначає Н. Л. Бондаренко, породжує відмінності у запропонованих вченими дефініціях, у їх елементному складі, створює труднощі ефективного використання принципів у нормотворчій та правозастосовчій діяльності [1, с. 130].

Проте це можна назвати лише невеликим недоліком, оскільки самого визначення принципів окремих галузей права звичайно нормативні акти не містять, лише переліки основних принципів (засад). У загальному контексті

принципи цивільного права як фундаментальна категорія мають використовуватись у випадках, коли йдеться про відправні ідеї, засади, концепції які належать всьому цивільному праву.

У теорії цивільного права також немає єдиного визначення принципам, щодо цього висловлені різні думки.

Так, В. В. Кубинець відзначає, що цивільне право є поєднанням концепцій, ідей (принципів), правових норм, які встановлюють на принципах диспозитивності, юридичної рівності та ініціативи сторін підстави набуття і порядок реалізації та захисту прав і обов'язків фізичними та юридичними особами, соціальними утвореннями, що виступають як суб'єкти немайнових та майнових (цивільних) відносин, із метою задоволення матеріальних та духовних потреб приватних осіб та захисту їх інтересів [5, с. 207].

М. В. Сидоренко наголошує на тому, що для цивільного права України є характерним ототожнення понять «загальні засади цивільного законодавства» та «принципи цивільного законодавства», незважаючи на окремі спроби штучного поділу цих термінів [8, с. 8].

Однак, не дивлячись на значний науковий інтерес до категорії принципів цивільного права, жодне з визначень не отримало безумовного визнання в науці. Річ у тім, що вироблення єдиного визначення поняття принципів цивільного права – завдання надзвичайно складне, але вирішувати його необхідно, оскільки інакше не уявляється можливим зосередитися на правозастосовчому значенні принципів.

Не претендуючи на всю повноту визначення вимог, яким повинно задовольняти поняття «принципи цивільного права» (основними з них можна назвати галузева приналежність принципів саме цивільного права, вказівка на основні ознаки, які дозволяють ідентифікувати положення цивільного права саме як принцип, вимога щодо імперативного застосування всіма суб'єктами цивільного права тощо), запропонуємо наступне визначення: «принципи цивільного права – це закріплені у нормах цивільного законодавства, вироблені теорією цивільного права основні начала, керівні ідеї, стабільні положення, які у сукупності визначають основи та сутність цивільного права як правової галузі, цілі цивільно-правового регулювання, мають загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів цивільно-правових відносин у процесі нормотворчої і правозастосовчої діяльності». Це визначення можна запропонувати закріпити в ст. 3 ЦК України.

Принципи здійснення права на захист учасниками земельних відносин включають: 1) загальні принципи (засади) цивільного законодавства України (ст. 3 ЦК України); 2) спеціальні принципи, розміщені у інших нормах ЦК України, а також у інших актах цивільного, земельного та іншого законодавства.

Загальними засадами цивільного законодавства, у тому числі й такими, які регулюють способи захисту учасників земельних відносин, є визначені та перераховані у ст. 3 Цивільного кодексу України [10] (далі – ЦК України) загальні засади цивільного законодавства, розміщені у інших нормах ЦК України, у інших актах цивільного законодавства. До спеціальних віднесемо розміщені у ст. 5 Земельного кодексу України [3] (далі – ЗК України), а також ті, які регулюють окремі питання захисту учасників земельних відносин у іншому законодавстві.

У контексті нашої роботи немає підстав розглядати абсолютно всі ці принципи, можна сконцентруватися лише на тих, які безпосередньо стосуються здійснення права на захист учасниками земельних відносин, до яких, на наш погляд, слід віднести вказані у ст. 3 ЦК України принцип судового захисту цивільних прав та інтересів, принципи справедливості, добросовісності і розумності, а також визначений у ст. 5 ЗК України принцип забезпечення гарантій прав на землю.

Специфіка принципу судового цивільно-правового захисту права власності на землю полягає у застосуванні таких юридичних механізмів (засобів, способів, шляхів, методів), які забезпечують усунення перешкод у здійсненні цього права (сукупності цих прав) та відновлення майнового становища потерпілих осіб (зокрема, стягувача) за рахунок майнових благ винних осіб (зокрема, боржника чи інших зобов'язаних осіб). Цьому повною мірою не можуть сприяти норми публічних галузей права – адміністративного, кримінального, санкції яких у першу чергу спрямовані на особу правопорушника права власності на землю, на земельні ділянки чи інші майно правопорушника у виді міри покарання (штрафу, конфіскації тощо).

Цивільно-правові способи судового захисту земельних прав неоднорідні за своїм змістом та умовами застосування. Одні із них безпосередньо спрямовані на захист права власності на землю, інші – спрямовані опосередковано. Найпоширенішими способами захисту є витребування землі з чужого незаконного володіння у формі виндикаційного позову; усунення перешкод у здійсненні власником землі права власності у формі негативного позову; позов про виключення майна з опису; позов про захист земельних прав співвласника у разі виділу, поділу та продажу спільного нерухомого майна та інші.

Поняття справедливості пов'язане з істиною як центральною категорією права. Початок цей принцип бере ще із періоду Давнього Риму. Об'єктивна (інституційна) справедливість є реалізацією ідеї справедливості в певних соціальних інститутах (економіці, освіті, сім'ї, праві, державі тощо). У свою чергу суб'єктивна (особиста) справедливість означає доброякісність людини, яка добровільно й постійно виконує вимоги об'єктивної справедливості.

Варто зазначити, що Конституція України безпосередньо та прямо згадує про справедливість один раз – у ст. 95 передбачено справедливий (також і неупереджений) розподіл суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами як засаду побудови бюджетної системи України.

Проте низка конституційних вимог, які стосуються захисту прав учасників земельних відносин, побічно впливає із принципу справедливості – вказане свідчить про непряме закріплення цього принципу у Конституції України. Так, справедливим є закріплення права кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу на землю відповідно до закону, зобов'язальний характер права власності на землю, заборона здійснення права власності на землю на шкоду іншим (ст. 13); справедливим є гарантування набуття та реалізації права власності на землю (ст. 14); справедливим є право на судовий захист учасників земельних відносин (ст. 55); справедливим є заборона двічі бути притягненим до відповідальності одного виду за те ж саме земельне правопорушення (ст. 61) тощо.

Отже, принцип справедливості є загальним принципом цивільного права. Цей принцип застосовується в будь-яких зобов'язальних відносинах. І хоча найбільше застосування цього принципу спостерігається в земельних відносинах, виконання зобов'язань із завдання неземельної шкоди та судові рішення в цій сфері також мають ґрунтуватися на принципі справедливості.

Принцип добросовісності, на відміну від принципу справедливості, у цивільному праві України застосовується вже досить давно, наприклад, як один із речово-правових засобів захисту права власності – у разі подання виндикаційного позову.

У ЦК України є низка норм, які утверджують добросовісність у цивільних відносинах, та безпосередньо чи побічно стосуються здійснення права на цивільно-правовий захист учасниками земельних відносин. Так, вважається, що поведінка особи є добросовісною, якщо інше не встановлено судом (ч. 5 ст. 12); наявні норми про набуття

добросовісним набувачем права власності (ст. 330), у тому числі щодо добросовісного заволодіння чужим нерухомим майном (ст. 344); цивільне зобов'язання повинно ґрунтуватися на засаді добросовісності (ст. 388) тощо. До добросовісності боржника у випадку застосування деліктних норм цивільного законодавства під час здійснення цивільно-правового захисту учасниками земельних відносин спонукає система санкцій, які визначені ЦК України.

Цивільно-правові норми, які вимагають вчиняти добросовісно, спонукають суб'єктів не здійснювати дії, які можуть призвести до настання несприятливих наслідків, шкоди, збитків іншим особам. Здійснюючи значущі юридично цивільно-правові дії, особа прагне дотриматися насамперед власних інтересів, проте, виходячи із принципу добросовісності, повинна виконувати інші норми, та поважати права інших осіб. Так, за нормами ч. 4 і 5 ст. 373 ЦК України власник земельної ділянки має повне право використовувати цю ділянку (а також все, що існує над та під поверхнею ділянки), на власний розсуд, проте із виконанням певних умов: відповідно до цільового призначення земельної ділянки; якщо законом не встановлено інший порядок використання земельної ділянки; якщо дії власника не порушують земельних та інших прав інших учасників відносин.

Отже, добросовісність як принцип здійснення права на цивільно-правовий захист учасниками земельних відносин включає такі компоненти як виконання своїх зобов'язань та повага до прав інших осіб.

Щодо розумності як принципу здійснення права на цивільно-правовий захист учасниками земельних відносин, то взагалі поняття «розумний» та його правове наповнення було рецепійовано із англо-американського права. Його зміст розкривається через категорії «розумна людина» (reasonable man), «звичайний громадянин» [4, с. 352].

Розумність – один із найбільш важливих принципів цивільного законодавства, який має свої особливості та є основою побудови правових презумпцій.

У сучасній українській мові є дуже багато означень слова «розум», який може трактуватися як розсудливість, практичність, сенс, здоровий глузд, правильність, доцільність тощо.

Категорія «розумності» доволі широко використовується у ЦК України: розумне ведення справ (ст. 122), розумні строки (ст.ст. 672, 684, 704, 874), розумні витрати (ст.ст. 877, 878), розумне передбачення зміни обставин (ст. 652), а також в інших нормах.

Поняття, які стосуються принципу розумності, у багатьох випадках є оціночними. Наприклад, оціночним є поняття «розумний строк», який має бути установлений, виходячи з конкретних обставин. Звичайно такий строк повинен визнаватися найкоротшим для здійснення відповідних дій, або має виключати не виправдані зволікання у здійсненні таких дій.

Принцип гарантування прав на землю, у тому числі забезпечення гарантій цивільно-правового захисту учасниками земельних відносин, визначений у низці норм ЗК України (ч. 2 ст. 1, ст. 5, 25 та інші, розділ V). Поняття правових гарантій цивільно-правового захисту учасниками земельних відносин можна визначити наступним чином: це врегульований правовими нормами комплекс відповідних засобів, способів, форм, шляхів, які забезпечують здійснення земельних прав шляхом діяльності суб'єктів державно-владних повноважень – уповноважених органів (їх посадових та службових осіб), спрямованої на створення належних умов для охорони і захисту вказаних прав на основі застосування діючого законодавства.

Гарантії прав на землю можна розбити на дві основні групи – матеріальні та процесуальні. До матеріальних варто віднести основні правові стандарти у цій сфері – нормативно-правові акти, юридичну відповідальність, до

процесуальних гарантій – діяльність судових та інших (адміністративних, досудових тощо) інституцій забезпечення цих правових гарантій.

Таким чином, безпосередньо здійснення права на захист учасниками земельних відносин стосуються принципи: 1) судового захисту цивільних прав та інтересів; 2) справедливості, добросовісності і розумності; 3) забезпечення гарантій прав на землю. Введення до ЦК України, ЗК України та інших актів вказаних принципів здійснення права на захист учасниками земельних відносин обумовлено

історичним розвитком. Вказані принципи, на наш погляд, достатньо збалансовані – обсяг регулювання захисту прав учасників земельних відносин включає як чітке нормативне регулювання (судовий захист, забезпечення гарантій), так і регулювання за розсудом сторін (справедливість, добросовісність та розумність), яке є досить значним, а у певних випадках може переважати нормативно-правове регулювання здійснення права на цивільно-правовий захист учасниками земельних відносин. Саме тому всі вказані принципи повинні застосовувати у сукупності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Н. Л. Принципы гражданского права и их роль в нормотворческой и правоприменительной деятельности. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2009. № 1. С. 129–134.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: Близько 250000 слів / укл. та гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
4. Котуха О. С. Непрямі презумпції справедливості, добросовісності та розумності у цивільному праві України. *Митна справа*. 2011. № 5 (77). Ч. 2. С. 350–356.
5. Кубинець В. В. Розсуд у цивільному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Випуск 42. С. 207–211.
6. Мінченко О. В. Принципи права: необхідність переосмислення. *Нове українське право*. 2021. Випуск 3. С. 145–150.
7. Новий тлумачний словник української мови: У 3-х тт. / укладачі В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: Аконті, 2007. Том 2. 962 с.
8. Сидоренко М. В. Судовий захист цивільного права та інтересу як загальна засада цивільного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2012. 20 с.
9. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-е вид. Київ: Алерта, 2016. 524 с.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.